

Tüskés Gábor

Rákóczi kegyelemtana

A kegyelem – a bűn/bűnbánat/bűnhődés gondolata mellett¹ – II. Rákóczi Ferenc fő önéletrajzi művének, az *Egy bűnös vallomásának* (eredeti címén *Confessio peccatoris*, a továbbiakban *Confessio*) másik vezérmotívuma.² A kifejezés nagyszámú előfordulása az életrajzi és a meditatív részekben egyaránt szembevetendő. A topikus használat és variatív ismétlés – mint például „kegyelmed révén”,³ „növelj kegyelmedet”,⁴ „megerősítetted őt kegyelmeddel”⁵ – mellett a fogalom változatos összefüggésekben jelenik meg. Vonatkozásba lép más teológiai tartalmakkal, mint például az irgalom és az igazságosság, reprezentatív szövegalkotó és strukturáló szerepet tölt be, s további motívumokkal együtt felerősíti az elbeszélés metafizikai dimenzióját. Rákóczi többször előadja a kegyelemmel, a kegyelem, bűn, szabad akarat és üdvözülés viszonyával kapcsolatos megfontolásait. A mű egyik hangsúlyos helyén, a III. könyv végén, a munkáját érintő lehetséges bírálatokkal szembeni védekezés keretében összegzi felfogását a hatékony kegyelemről, s megismétli véleményét kegyelem és szabad akarat viszonyáról.

Ismeretes, hogy a *Confessio peccatoris* fő műfaji mintájának, Szent Ágoston (Augustinus) *Vallomásainak* (*Confessiones*) egyik eszmei alapjaként és rendezőelvéként az egyházatya saját korábbi felfogásától eltérő, 397 körül kidolgozott, új kegyelemtana szolgált, s a III. könyv végén Rákóczi kifejezetten hivatkozik Augustinus *Confessiones*ére. Mindez kellően indokolja a kegye-

¹ Ehhez ld. Tüskés Gábor, *A bűn fogalma és retorikája a Confessio peccatorisban*, Irodalomtörténeti Közlemények 123 (2019), 415–432.

² A *Confessio peccatoris* használt kiadása: *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes Principis Christiani*. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis editio Commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapestini, Bibliopolium Academiae Hungaricae, 1876. (A továbbiakban CP + lapszám.) Összevetésként felhasználtam a *Confessio peccatoris* szövegének Juhász László által készített, Kenéz Győző és Érszegi Géza által javított, Dénesi Tamás által digitalizált, részben ellenőrzött átírását, valamint az eredeti kézirat mikrofilmjéről készített elektrosztatikus nagyítást, melynek egy példánya az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Archívumában található. A *Confessio* magyar szövegét Szepes Erika fordításában a következő kiadásból idézem, néhány esetben apró korrekcióval: Rákóczi Ferenc, *Vallomások*, szerk., jegyz., utószó Hopp Lajos, ford. Szepes Erika, Pécs, Alexandra, [2003], változatlan utánnymás 2019 (a továbbiakban: Vall. + lapszám; 1. kiadás: Budapest, Szépirodalmi, 1979 [Magyar Remekírók]). – Ez az írás *A kegyelem fogalma és elmélete II. Rákóczi Ferenc Confessio peccatoris című művében c.*, az Antikvitás & Reneszánsz c. folyóiratban megjelenés alatt álló tanulmányom rövidített, a latin nyelvű idézeteket mellőző változata.

³ CP 3; Vall., 9.

⁴ CP 4; Vall., 10.

⁵ CP 6; Vall., 11.

lem fogalmának, funkcióinak, koncepciójának, retorikájának és referenciális kereteinek vizsgálatát a *Confessió*ban. Célom, hogy feltárjam Rákóczi kegyelemfelfogását, meghatározzam e felfogás kapcsolatát Augustinus elméletével, s választ keressek a kérdésre, hogyan viszonyulnak Rákóczi nézetei a janzenizmus központjának számító Port-Royal környezetében megfogalmazott kegyelem-koncepciókhoz. Mivel a Port-Royal körüli viták egyik súlypontja a kegyelemtan volt, a vizsgálat közelebb vihet a „janzenista volt-e Rákóczi?” kérdés pontosabb megválaszolásához, egyben segíthet megérteni a *Confessio* teológiai, spirituális reflexióit. Kiinduló tézisem, hogy a grosbois-i kamalduli kolostorban 1716 karácsonyán írni kezdett és Rodostóban 1720-ban befejezett *Confessio peccatoris* egy egzisztenciális határhelyzetben keletkezett mű, amikor Rákóczi eltávolodott a világtól és saját korábbi életétől, s megtapasztalta a lét ajándék voltát. A mű a modern önéletrajz korai példája, egy személyes mitológia megteremtési kísérlete, melyben a kegyelem fogalma és elmélete a retrospektív elbeszélés vallási értelemkereső eljárásainak keretébe illeszkedik.

Fogalomhasználat, tipológia, funkciók. A kegyelem alapvető sajátossága Rákóczi szerint az, hogy Isten adja, s az ember az, aki kéri vagy segítségül hívja.⁶ Rákóczi kéri, hogy műve olvasói is részesüljenek a kegyelemben.⁷ Ritkábban Krisztus,⁸ a keresztség⁹ vagy „jóságod” kegyelmét¹⁰ említi, másutt a keresztségben adott kegyelemről ír.¹¹ Csupán egyszer, a hegyaljai felkelés idején történt Bécsbe menekülése kapcsán említi a császár kegyelmét, melyhez a folyamodást Kinsky gróf javasolta neki.¹² Másutt arról ír, hogy az uralkodó az, aki szétosztja Isten kegyességét és irgalmát a földön.¹³

Nagy változatosságot mutatnak a kegyelem típusai és tulajdonságai. A kegyelem lehet sajátságos,¹⁴ természetfölötti,¹⁵ különleges,¹⁶ szellemi,¹⁷ első,¹⁸ hatalmas,¹⁹ mérhetetlen,²⁰ ingyenes,²¹ belső²² vagy hathatós.²³ Az utóbbi jelző kétszer többes számú jelzett szóhoz kapcsolódik, másutt előkészítő kegyel-

⁶ CP 161; Vall., 133.

⁷ CP 154; Vall., 127.

⁸ CP 194; Vall., 160.

⁹ CP 193; Vall., 159.

¹⁰ CP 361; Vall., 297.

¹¹ CP 218; Vall., 178.

¹² CP 61; Vall., 56.

¹³ CP 163; Vall., 134.

¹⁴ CP 164; Vall., 136; CP 282; Vall., 234.

¹⁵ CP 167; Vall., 138.

¹⁶ CP 193; Vall., 159.

¹⁷ CP 198; Vall., 163.

¹⁸ CP 253; Vall., 207.

¹⁹ CP 309; Vall., 256.

²⁰ CP 199; Vall., 163.

²¹ CP 344; Vall., 284.

²² CP 379; Vall., 312.

²³ CP 379; Vall., 312; CP 380; Vall., 312.

mekről ír.²⁴ A kegyelemnek Rákóczi szerint vannak fokozatai;²⁵ lehet valóban nagy;²⁶ lehet nagyobb, mint azt gyarlósága megérdemelte,²⁷ lehet gazdagabb és hathatósabb,²⁸ és lehet az ember által kiérdemelt kegyelem, mely a testet alárendelte a léleknek, s az ember számára elegendő.²⁹ A felsorolt típusok és tulajdonságok jelzik a kegyelemről folytatott korabeli viták ismeretét, de Rákóczi nem határozza meg pontosan a használt fogalmakat, s következetesen tartózkodik terminológiai kérdések tárgyalásától.

A kegyelem természetét, működését, meg tapasztalását és funkcióit a legkülönbébb élethelyzetekben ábrázolja. A helyzetek túlnyomórészt a saját életének eseményei, de néhány esetben más személyekre is vonatkoztatja a fogalmat. A kegyelemmel kapcsolatos megállapítások kivétel nélkül utólagos értelmezések, és Rákóczi írás közben alkotott felfogására engednek következtetni. Megállapításai részben általános jellegűek, részben konkrét helyzetekhez kapcsolódnak, részben ezektől elvonatkoztatott, egyetemes érvényűnek szánt lelki, erkölcsi tartalommal rendelkeznek.

A *Confessió*ban Rákóczi számos különféle, rendszerint pozitív szerepet tulajdonít a kegyelemnek: így például használ,³⁰ megvilágosít és megerősít,³¹ megvigasztal,³² megszabadít a test börtönéből,³³ Isten magához von vele.³⁴ Csupán elvétve fordul elő, hogy szerepe első pillantásra negatív, amikor például Isten bajokat küld általa,³⁵ vagy amikor Rákóczi állítja, hogy a korábbinál nagyobb szorongatása is a kegyelem műve volt.³⁶ A tágabb szövegkörnyezet azonban ezeket a helyzeteket is a kegyelem pozitív eredményt hozó működésekként értelmezi. A fogalmat Rákóczi néhány esetben az íráshelyzetre vonatkoztatja: fő célja a műben az, hogy elmondja Istennek szakadatlanul feléje árasztott kegyelmét,³⁷ s kéri őt, növelje azt, hogy folytassa az emlékezést a múltra.³⁸ Kéri továbbá, hogy amit ír, szolgálja Isten dicsőségének növelését, s munkája legyen a kegyelem műve.³⁹ A kegyelem segítségét említi a „most”, azaz a francia udvarban vele történő dolgok leírásában és az 1719. évi törökországi események elbeszélésében.⁴⁰ Másutt hangsúlyozza, Isten kegyelme révén

²⁴ CP 362; Vall., 298.

²⁵ CP 362; Vall., 298.

²⁶ CP 6; Vall., 12.

²⁷ CP 321; Vall., 265.

²⁸ CP 194; Vall., 160.

²⁹ CP 198; Vall., 163.

³⁰ CP 37; Vall., 37.

³¹ CP 245; Vall., 201.

³² CP 326; Vall., 269.

³³ CP 341; Vall., 282.

³⁴ CP 260; Vall., 213.

³⁵ CP 321; Vall., 265.

³⁶ CP 69; Vall., 62.

³⁷ CP 10; Vall., 14.

³⁸ CP 4; Vall., 10.

³⁹ CP 77; Vall., 69.

⁴⁰ CP 189, 314; Vall., 189, 260.

vezette be azon dolgok ismeretébe, amelyekről írt.⁴¹ A bővebb kegyelem kérése,⁴² a kegyelem segítségül hívása,⁴³ az érte való köszönetmondás⁴⁴ és Isten dicsőítése a kegyelemért⁴⁵ többször ismétlődik.

A kegyelmet kizárólag Isten adja;⁴⁶ ő az, aki az embert a kegyelemre méltatja,⁴⁷ feléje árasztja azt,⁴⁸ s annak mértékét jobban ismeri nála.⁴⁹ A kegyelmet az ember ingyen kapja,⁵⁰ de Rákóczi egy helyütt azt írja, hogy a szégyen türelmes elviselésével kiérdemelhető.⁵¹ Hangsúlyozza, hogy a kegyelem nagyobb volt, mint gyarlósága megérdemelte volna;⁵² Isten nem mindig egyformán adta neki a kegyelmet, melynek kiérdemlésére nem törekedett.⁵³ Rákóczi szerint tehát bizonyos esetekben az emberi törekvés és érdem is szerepet játszhat a kegyelem elnyerésében. Többször kiemeli méltatlanságát a kegyelemre,⁵⁴ és a visszaélést vele.⁵⁵ Egy helyütt arról ír, látja, mivel tartozik a neki adott hatalmas kegyelemért.⁵⁶ A hit Rákóczi szerint Isten kegyelme, amit a keresztyén ember a keresztségben szerez meg.⁵⁷ A kegyelem néha más lelki tényezőkkel is együttműködhet: az 1718. évi törökországi eseményeknél például arról ír, hogy a kegyelem és az Istenbe vetett bizalom segítségével elméje elűzte a magányt, a bizalmatlanságot, a türelmetlenséget és a veszélyt.⁵⁸

Közvetve a kegyelemnek tulajdonított kivételes jelentőséget húzza alá Rákóczi a kegyelem hiányának ismételt említésével. Nélküle élni szerinte rosszabb a halálnál.⁵⁹ A kegyelem hiányának és gyermeki korának tulajdonítja, hogy korábban nem tárta föl Istennek gyötrelmeit és kínjait,⁶⁰ s nélküle nem képes elég fájdalmat érezni a bűnös elképzelésekkel töltött idő miatt.⁶¹ Kegyelem nélkül az ember nem képes jól tenni,⁶² nem tud lemondani az ünneplések keresésé-

⁴¹ CP 91; Vall., 80.

⁴² CP 77; Vall., 68.

⁴³ CP 161; Vall., 133.

⁴⁴ CP 5; Vall., 10–11.

⁴⁵ CP 5–6; Vall., 11–12.

⁴⁶ CP 85; Vall., 76.

⁴⁷ CP 82; Vall., 73.

⁴⁸ CP 34; Vall., 34.

⁴⁹ CP 37; Vall., 36.

⁵⁰ CP 356; Vall., 293.

⁵¹ CP 44; Vall., 42.

⁵² CP 321; Vall., 265.

⁵³ CP 43; Vall., 41.

⁵⁴ CP 38; Vall., 38; továbbá pl. CP 247, 254; Vall., 203, 208.

⁵⁵ CP 69; Vall., 62; továbbá pl. CP 167, 195, 317; Vall., 137, 160, 262.

⁵⁶ CP 309; Vall., 256.

⁵⁷ CP 167; Vall., 138; továbbá pl. CP 218; Vall., 178.

⁵⁸ CP 291; Vall., 241.

⁵⁹ CP 63; Vall., 57.

⁶⁰ CP 16; Vall., 19.

⁶¹ CP 45; Vall., 43.

⁶² CP 365; Vall., 300.

ről,⁶³ s nem tud megszabadulni a bűnöktől⁶⁴ és az öntetszelgés vágyától sem.⁶⁵ Kegyelem nélkül nő és táplálkozik az ember megrontott természete,⁶⁶ nélküle az ember nem képes megkülönböztetni az önszeretetet és a vágy megnyilvánulásait a cselekedetek valódi okaitól.⁶⁷ Kegyelem nélkül Rákóczi szerint Krisztus keresztjében és szenvedésében nem hihetett soha senki.⁶⁸

Nagy változatosságot mutatnak a kegyelemnek tulajdonított „adományok” a konkrét élethelyzetekben. Az I. könyv elején Rákóczi hangsúlyozza, Jézus kegyelme révén méltatta arra, hogy szívében megszülessen,⁶⁹ Isten ezzel erősítette meg, hogy megmaradjon hitében.⁷⁰ Gyermekkora ábrázolásában kétszer is összekapcsolja az el nem követett bűn és a kegyelem motívumát. Thököly Imre váradi elfogása kapcsán arról medítál, ha ő is ott lett volna mostohaapjával, és török fogságba esik, a mohamedán hit felvételére kényszerítették volna, s kegyelme révén Isten talán arra bírta volna, hogy az áttérés helyett a halált és a vértanúságot válassza.⁷¹ A csehországi tanulóévek alatt elkövetett két lopásának leírása után állítja, ha keresték volna nála az eltulajdonított tárgyakat, tettét letagadta volna. Utólag Isten irgalmának és kegyelmének tulajdonítja, hogy elfordította tőle „e rettenetes, nagy bűnre való alkalmat”.⁷² Ugyanerre az időszakra úgy emlékszik vissza, hogy a kegyelem révén mindenki szerette őt.⁷³

Tizenhatodik életévét Rákóczi végzetesnek tartja tisztaságára nézve, melyben addig a kegyelem őrizte meg.⁷⁴ Itáliai utazásának leírásában megemlíti, Isten kegyelmével és könyörületességével megmentette a nápolyiak erkölcsének romlottságától és a csábításoktól.⁷⁵ A bécsújhelyi börtönből történt sikeres szökésének elbeszélésében többször utal a kegyelem segítségére.⁷⁶ A szabadságharcról Rákóczi e munkában nem ír részletesen, de nagy valószínűséggel arra vonatkozik az I. könyv közepén „bűnei”-ről elmélkedve tett egyik megjegyzés. Eszerint a kegyelem révén meggyőződött róla: a haza szolgálatának vágya és az együttérzés a néppel inkább hajlamai kieléséből fakadt, mint az isteni igazság szeretetéből.⁷⁷ A szabadságharc utolsó évében Lengyelországba ment Rákóczi a *Confessio* szerint a „kegyelem segítségével” fogadta a szándékával ellentétes, váratlan közlést, mely szerint Károlyi Sándor

⁶³ CP 157; Vall., 129.

⁶⁴ CP 192; Vall., 158.

⁶⁵ CP 167; Vall., 138.

⁶⁶ CP 167; Vall., 138.

⁶⁷ CP 282; Vall., 234.

⁶⁸ CP 368; Vall., 303.

⁶⁹ CP 3; Vall., 9.

⁷⁰ CP 9; Vall., 14.

⁷¹ CP 12; Vall., 16.

⁷² CP 23; Vall., 25.

⁷³ CP 24; Vall., 26.

⁷⁴ CP 24; Vall., 26.

⁷⁵ CP 38; Vall., 37.

⁷⁶ CP 115, 125, 129; Vall., 92, 100, 104.

⁷⁷ CP 75; Vall., 67.

a Husztra meghirdetett országgyűlést Károlyba tette át.⁷⁸ A dél-lengyelországi emigrációban I. Péter cárral történt találkozója után Rákóczi hajón követte a San és a Visztula folyókon Jaroslawból Elbingába távozó uralkodót, s utólag a kegyelemnek tulajdonítja, hogy nem következett be a folyó sodrától elragadt hajója és az előtte haladó hajók összeütközése.⁷⁹ A Danckából Franciaországba vivő hajóút leírásában is a kegyelemnek tulajdonítja a megmenekülést „minden bajból”.⁸⁰

A franciaországi tartózkodás kapcsán Rákóczi a grosbois-i kamalduli kolostorba történt visszavonulásának leírásában használja a legtöbbször a kegyelem motívumát. Utólagos megítélése szerint a kegyelem révén vetette meg például barátai bíráló véleményeit elvonulásáról, s ez pótolta sok hiányosságát a „világi veszedelmek” ismeretében.⁸¹ A kamalduliaknál végzett húsvéti gyónással végbement „újjászületését” ugyanúgy a kegyelemnek tulajdonítja, mint azt, hogy Tessé marsallban társat talált magányához.⁸² Visszatekintve úgy véli, a könyvolvasást, melynek nagy szerepe volt az élete során előtte rejtve maradt dolgok megismerésében, a magány második évében a kegyelem segítségével folytatta.⁸³

A törökországi időszak első éveinek leírásában ugyancsak gyakori a kegyelem említése. Ennek tulajdonítja Rákóczi, hogy meg tudta őrizni nyugalma a megalázó helyzetben,⁸⁴ s a vezírral folytatott tárgyalását Isten akarata szerint intézte.⁸⁵ A kegyelemhez fohászkodik a görögkeleti keresztényekért, s hálát ad a törökországi tartózkodás közben kapott minden kegyelemért.⁸⁶ Visszatekintve a kegyelem művének tartja, hogy nem vágyott a fejedelemség után (!), s mindig tehernek tartotta azt.⁸⁷ A III. könyvben beszámol arról, milyen kellemetlenül érintették az elmélkedéseit ért bírálatok, melyekre válaszolni készült, később azonban indulatai lecsillapodtak, s a kegyelem révén jobbnak látta szelídebb módokhoz folyamodni, és megbeszéléseken megvilágítani a homályos szövegrészeket.⁸⁸ A III. könyv vége felé arról ír, hogy többet kapott és többre képes a kegyelem révén, mint udvarának tagjai.⁸⁹

A kegyelem lelki, erkölcsi hatásának említései konkrét helyzetektől függetlenül végigkísérik mindhárom könyvet. Így például a kegyelem elutasítani készlet sokféle dolgot,⁹⁰ bevezet Isten szavának ismeretébe, mérsékli gyarlósá-

⁷⁸ CP 179; Vall., 147.

⁷⁹ CP 208; Vall., 170.

⁸⁰ CP 215; Vall., 176.

⁸¹ CP 238–239; Vall., 196.

⁸² CP 240, 254; Vall., 197, 208.

⁸³ CP 255; Vall., 209.

⁸⁴ CP 294; Vall., 244.

⁸⁵ CP 312; Vall., 258.

⁸⁶ CP 307–308; Vall., 255.

⁸⁷ CP 319; Vall., 264.

⁸⁸ CP 319; Vall., 263.

⁸⁹ CP 373; Vall., 307.

⁹⁰ CP 3; Vall., 9.

gát,⁹¹ segít megismerni bűneit,⁹² kiszabadít a képmutatás és a gőg béklyóiból,⁹³ növeli az Istenbe vetett bizalmat,⁹⁴ s ösztönzi a felismerést, hogy nem veheti egyformán magára Isten szeretetének és a testi vágnak a terhét.⁹⁵ Rákóczi a kegyelem révén megtanulja Isten igazságszolgáltatását,⁹⁶ s könyörög segítségért, hogy képes legyen méltón dicsőíteni őt.⁹⁷ A kegyelem gyarapodása révén képes lesz végrehajtani mindazt, amit akar;⁹⁸ a gyarlósággal vívott küzdelemben elég lesz neki az a kegyelem, amit Isten ígért a hozzá megtérőknek és a benne remélőknek.⁹⁹ A kegyelemnek tulajdonítja, hogy őszintén óhajtja saját akarata átadását Istennek, s hogy szerencsét és balsorsot egyaránt nyugodt lélekkel tűr.¹⁰⁰

A lelkiezt és az Isten iránti megindultságot a kegyelem helyezte belé, állítja Rákóczi, s Istent szeretni is a kegyelem adománya.¹⁰¹ Kéri Istent, tartsa meg és őrizze meg kegyelmében.¹⁰² Az Istentől kapott kegyelemnek és erőnek tulajdonítja, hogy elvonulva a grosbois-i magányba, megveti a világi hívságokat és gyönyöröket.¹⁰³ A kegyelem Rákóczi szerint gyarapítja az Isten iránti szeretetet, csökkenti a bűnök súlyát, újjászüli és szüntelenül megújít, egyben segíti, amikor beleveti magát az isteni gondviselés, igazság, bölcsesség és könyörületesség mélységébe.¹⁰⁴ A dolgok helyes használatának képessége is a kegyelemtől származik.¹⁰⁵ A jó tanács megkülönböztetése a rossztól Isten különleges kegyelmét igényli, s a dolgok igaz elrendezését csak a kegyelem segítségével lehet felismerni.¹⁰⁶ Rákóczi állítja, a kegyelem révén dönt, követi Isten akaratát, s hisz mindabban, ami meghaladja fölfogóképességét.¹⁰⁷

Az Ádám bűnbeesése révén megrontott emberi természet megújulásának misztériumáról elmélkedve kéri Jézust, álljon mellette kegyelme a megtestesülés titkáról szóló meditációban.¹⁰⁸ A III. könyv elején kéri Istent, árássza rá kegyelmét, hogy illő módon tudjon köszönetet mondani a lelki vigasztalásokért.¹⁰⁹

⁹¹ CP 16–17; Vall., 20.

⁹² CP 32; Vall., 33.

⁹³ CP 196; Vall., 161.

⁹⁴ CP 290; Vall., 241.

⁹⁵ CP 35; Vall., 35.

⁹⁶ CP 35; Vall., 35.

⁹⁷ CP 46; Vall., 43.

⁹⁸ CP 68; Vall., 61.

⁹⁹ CP 76; Vall., 67.

¹⁰⁰ CP 46, 74; Vall., 44, 66.

¹⁰¹ CP 45–46; Vall., 43–44.

¹⁰² CP 63; Vall., 57.

¹⁰³ CP 88; Vall., 78.

¹⁰⁴ CP 80, 77, 148; Vall., 71, 68, 119.

¹⁰⁵ CP 160; Vall., 132.

¹⁰⁶ CP 164–165; Vall., 135–136.

¹⁰⁷ CP 84–85; Vall., 75–76.

¹⁰⁸ CP 86–87; Vall., 77.

¹⁰⁹ CP 264; Vall., 220.

Rákóczi a kegyelem révén biztos abban, hogy Isten nem hagyja el.¹¹⁰ A kegyelem adományának tartja, hogy megsemmisítette a lengyel korona megnyerésére irányuló önszeretetét,¹¹¹ s dicsérheti Istent.¹¹² Az igazság a kegyelem révén költözött a szívébe, hogy ne hazudjon.¹¹³ A kegyelem művének tartja lelkiismerete érzékenységét.¹¹⁴ A misztika irányába mutat a megjegyzés, mely szerint Rákóczi a kegyelem révén reméli az egyesülést Istennel és Isten élvezetét,¹¹⁵ s a kegyelem jelének tartja, hogy „lelke szennyes seprejét” önmaga elé tárja.¹¹⁶ Hiszi, hogy a kegyelem révén soha nem távozott el Isten szeretetétől.¹¹⁷ A Lukács evangéliuma második fejezetéről írt elmélkedésben kijelenti, a kapott kegyelem révén hisz Isten ígérésében.¹¹⁸

Saját magán kívül Rákóczi néhány más személyt és embercsoportot is kapcsolatba hoz a kegyelemmel. Egy-egy alkalommal említi az apja, anyja és felesége által kapott, valamint a fiai számára remélt kegyelmet.¹¹⁹ XIV. Lajos kapcsán a halála előtt a kegyelem révén megvilágosított és megerősített uralkodó által mondott és tett dolgokat említi.¹²⁰ A protestáns felekezethez tartozó egyik udvari nemesének az ő példája nyomán Franciaországban bekövetkezett bűnbánatát és megtérését Rákóczi a kegyelem emlékezetes művének nevezi.¹²¹ A *Confessio* II. könyvében az uralkodók feladatáról írva az intézők és gazdáik, azaz a fejedelmek érdekében fohászkodik Isten kegyelméhez és irgalmához.¹²² Valamivel később írja, a fejedelmek, mivel nagyobb a hatalmuk, és bővebb az azzal való visszaélés lehetősége, jobban rá vannak szorulva a kegyelemre ahhoz, hogy jól használják fel a nekik átengedett eszközöket.¹²³ A II. könyv elején Rákóczi saját műve olvasóira gondol: kéri Istentől, ők is részesüljenek kegyelemben, és véssék szívébe a szeretet szabályait.¹²⁴

Az áttekintés jelzi, aligha van még egy mű a magyar irodalomban, melynek szerzője ilyen gyakran használná és ilyen változatos módon konceptualizálná a kegyelem fogalmát. A kegyelem-diskurzus a *Confessio* egyik meghatározó vonulata, mely hatásos ellentétet alkot a bűn/bűnbánat diskurzussal, narratív, teológiai, spirituális és morális értelemben egyaránt. A kegyelemmel kapcsolatos aktuális elképzeléseit Rákóczi újra meg újra rávetíti a múlt eseményeire, aminek révén életútját a kegyelem működésének reprezentatív példajaként állítja az olvasó elé.

¹¹⁰ CP 308; Vall., 255.

¹¹¹ CP 321; Vall., 265.

¹¹² CP 330; Vall., 272.

¹¹³ CP 331; Vall., 273.

¹¹⁴ CP 361; Vall., 297.

¹¹⁵ CP 370; Vall., 304.

¹¹⁶ CP 317; Vall., 263.

¹¹⁷ CP 373; Vall., 307.

¹¹⁸ CP 100; Vall., 319.

¹¹⁹ CP 5–6, 27, 47, 371; Vall., 11, 29, 45, 305.

¹²⁰ CP 245; Vall., 201.

¹²¹ CP 253; Vall., 207.

¹²² CP 164; Vall., 136.

¹²³ CP 191; Vall., 157.

¹²⁴ CP 154; Vall., 127.

Elmélet. A rövid említések mellett Rákóczi elméleti szinten is tárgyalja a kegyelem témáját, többször tematizálja az azzal összefüggő teológiai fogalmakat, s számos koncepcionális megjegyzést és hosszabb fejtegetést illeszt a műbe a kegyelemről. A kijelentések egy része szorosan kapcsolódik a szabad akaratról, bűnről és üdvösségről tett megjegyzésekhez, s csak azokkal együtt értelmezhető. Az I. és II. könyvben a megjegyzések inkább szórványos jellegűek, a III. könyvben azonban Rákóczi rendszeresen visszatér a témára különböző összefüggésekben. Ez az oka annak, hogy két-három, az eredeti kontextusból kiragadott idézettel nem jellemezhető kielégítően Rákóczi kegyelemfelfogása,¹²⁵ s szükség van az egész mű vonatkozó helyeinek módszeres számbavételére.

Már Zolnai Béla felfigyelt arra, hogy „a gratia efficax [...] doktrínája – szent-ágostoni színezetben – megszállva tartja Rákóczi gondolatait. A *Vallomások*ban a kegyelem tanának bámulatos kiépítését találjuk. Rendkívüli finomsággal analizálja Rákóczi a kegyelem működését, akárcsak egy középkori skolasztikus, vagy egy polemizáló janzenista és pontosan körülhatárolt terminusokkal tudja a malaszt különböző fajtáit megnevezni. [...] Lehetetlen [...] észre nem venni, hogy Rákóczi milyen állhatatosan kitart ama janzenista meggyőződés mellett, hogy a natura lapsa, a bűnös emberi természet, csupán akaratának a malasztban való fölolvadásával üdvözülhet, és hogy ezt a malasztot csupán a kiválasztottak kapják.”¹²⁶

Nápolyi tartózkodásának leírásában a csábításoktól a kegyelem és a könyörületesség által történt „megmentése” mellett Rákóczi megemlíti, hogy méltatlan volt a kegyelemre, mivel „titkos bűnök szennyezték”. A kegyelem „el-lenszolgáltatás nélkül jött”, s amit az Úr tett, a maga érdekében, nem érte tette. Nem keresi ennek okát, s azt sem vizsgálja, miért nem kapott több kegyelmet, melynek révén, „ha elegendő lett volna”, legyőzhette volna megszokott bűneit is. Azzal érvel, ha Isten könyörületessége megvédte az „igen nagy és közös nyilvános bűnöktől”, a kegyelem mértékét is tetszése szerint megszabhatta. Hozzáfűzi: mindörökké magasztalni és nem fürkészni fogja a kegyelmet.¹²⁷ A kegyelem Rákóczi szerint tehát ingyenes adomány, mely lehet több vagy kevesebb, mértékét mindig az Úr szabja meg, s mindezt nem az ember, hanem a maga érdekében teszi.

Az I. könyv közepe táján, a bűnbeesésről és a megváltásról írt, külön címmel ellátott elmélkedés előtt Rákóczi a szabad akarat, a bűn, az isteni igazságosság és irgalom kérdéseit fejtegeti. Isten szerinte nem akarta az ember vétkét, de igazságosságától indítatva szabad akaratot adott neki, mely egyaránt képes a jó és rossz cselekedetre. A jó elvét az ember az istenségből való részesülésként, a rosszét a testtel együtt kapta. A test Isten akaratából a lélek börtöne, s az ember azért vétkezett, mert test volt. Nem Isten, hanem az em-

¹²⁵ Vö. pl. Patricius V. Stuhlmann, *Confessiones S. Augustini, Nicolai Bethlen et Francisci Rákóczy II.*, Budapest, Buschmann F., 1897, 6, 40; Czakó Jenő, *A janzenizmus. Egyetemes egyháztörténeti tanulmány*, Cegléd, 1943, 141–146.

¹²⁶ Zolnai Béla, *Rákóczi, az író*, in: *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*, I, szerk. Lukinich Imre, Budapest, Franklin-Társulat, 1935, 291–324., itt: 309.

¹²⁷ CP 38; Vall., 38.

ber vitte bűnbe a világot. A test mintegy megőrzi a romlás anyagát és a rontás kovászatát, hogy Isten igazságot és irgalmat gyakorolhasson azzal, akivel akar. Ádám halála, mivel vétkezett, Isten döntése szerint nem csupán az ő halála volt, hanem az ártatlanságé is, amely Ádám minden ivadékában kihalt. Isten azért adta meg az újjászületés eszközét, hogy megmutathassa irgalmát, és az ember megismerhesse az ő végtelen jóságát. Az újjászületés és az emberi természet megújításának eszköze Krisztus szenvedése és kiontott vére a kegyelem segítségével. A kegyelem az, ami az embert újjászüli és szüntelenül megújítja.¹²⁸

Lényegében ezt a gondolatmenetet folytatják a külön címmel ellátott első elmélkedés azon megjegyzései, melyek a szabad akarattal, az irgalom és igazságosság viszonyával foglalkoznak. Rákóczi állítja: minden ember bűnősként, azaz kárhozottként születik, de az irgalom lehetővé teszi, hogy ne mindenki kárhozzon el. Az emberi természet megújítását az ember lelkébe költözött isteni szeretet határozta el. Megjegyzi, veszélyesnek tartja a fényt kutatni, mivel nem oktatták az effélével foglalkozó tudományokra. Tudatlannak mondja magát, aki ezekről soha nem tanult, s mindezt isteni sugallatra írta. Felebarátaihoz fordulva állítja, aki azt hiszi, képes pusztán szabad akarata által bármi jót cselekedni, elveszíti magát.¹²⁹ E felfogás nem más, mint kárhozzatni Isten igazságát. Egyedül az üdvözülhet, aki fölismeri: semmi sem az övé. Állítása megerősítésére Rákóczi a fazekas Augustinus által is idézett újszövetségi példázatát (Róm 9,21–23) használja: aki üdvözülni akar, beismeri, hogy haszontalan edény, s fölismeri az edényt formáló fazekas cselekvési szabadságát. Isten igazságossága és irgalmassága, mellyel megkegyelmez és büntet, kárhozzatra ítél és feleml, egyensúlyban van.¹³⁰

Az I. könyv végén önmagára vonatkoztatva Rákóczi röviden visszatér a témára. Hangsúlyozza, akaratát aláveti Isten akaratának. Isten dolga, hogy akarja, amit elhatározott, míg az övé az, hogy kövesse, ahova Isten vezeti. A kegyelemtől segítve beleveti magát Isten gondviselése, igazsága, bölcsessége és könyörületessége mélységébe.¹³¹

A kiemelt részek jelzik, hogy már az I. könyvben kibontakoznak egy augustinusi gyökerű, janzenista színezetű antropológia és kegyelemtan körvonalai. Ádám vétke következtében az ember alapvetően bűnös. Egyedül a kegyelem képes helyreállítani az ember bűnbeesés által megrontott akaratát, képes legyőzni a bűnt, és képes visszavezetni az embert eredeti rendeltetéséhez. Az ember feladata, hogy alárendelje akaratát Isten akaratának. A kegyelem Rákóczi szerint a büntetéssel együtt Isten irgalmának és igazságosságának megnyilvánulása.

A II. könyv kegyelemmel kapcsolatos fejtegetései a „langyos” keresztényeket oroszló, hosszabb részben találhatók. Az ilyen keresztények Rákóczi szerint emlegetik ugyan a szentek megtérését és várják a kegyelem kiáradásának pillanatait, de nem tesznek semmit annak meggyorsítása érdekében.¹³² Más-

¹²⁸ CP 76; Vall., 68.

¹²⁹ CP 80–81; Vall., 72.

¹³⁰ CP 81–82; Vall., 73.

¹³¹ CP 117–118; Vall., 118–119.

¹³² CP 193; Vall., 158.

felől állítja, Isten nélkül az ember nem tehet semmit üdvösségéért. Hivatkozik az „erkölcs tudósainak” példáira, melyek szerint lehet erkölcsileg jól tenni, és lehet gyakorolni az erényeket, melyek a kegyelem mellé társulva, azzal együtt munkálkodnak az ember üdvösségén. Az üdvösség az erények tekintetében az embertől is függ, akit Isten nem üdvözíthet az ő közreműködése nélkül. Számos erény van, mint a gazdagság megvetése, a tisztaság, a mértékletesség és a bátorság, melyeket lehet gyakorolni Isten különleges kegyelme nélkül is. Ugyanakkor Rákóczi nem állítja, hogy a nem Istenért elkövetett tettek hasznosak. A kegyelem nem a test cselekedetében áll, hanem a lélek szándékában, amit Isten nem tagad meg azoktól, akik kérik tőle. Minden cselekedetnek szüksége van a kegyelemre.¹³³

Istenért cselekedni, róla gondolkodni Rákóczi szerint csak Krisztus érdemeinek és kegyelmének segítségével adatik meg az embernek. Az erények elegendőek volnának a jó cselekedethez és a hathatósabb kegyelem kiérdemléséhez, ha az ember törekedne távol tartani magát a teremtményektől és érzékei tárgyaitól, és állhatatosan harcolna rossz hajlamai ellen. Az önszeretet, a képmutatás és a gőg bűneitől egyedül a kegyelem szabadíthat meg.¹³⁴ Az emberben jelen lévő rossz okát kutatva Rákóczi felteszi a kettős kérdést: mit használt az Úr szenvedése az elpusztult és elkárhozott lelkeknek, s ha Isten az emberi nem iránti szeretetből szenvedett, miért nem szeretett mindenkit egyformán az üdvözítésben? Válasz helyett az ember teremtéséről medítál, miközben állítja, a halál az Istenhez hasonlóvá válni akaró ember bűnének a büntetése.¹³⁵ Kijelenti: a lélek eredendő bűnét a keresztség és a hit megsemmisíti Krisztus szenvedésének erejével. Rákóczi ezt „szellemi kegyelem”-nek (*gratia spiritualis*) nevezi, mely hat a lélekre. Később az ember által „kiérdemelt kegyelmet” (*gratia [...] promerita*) említi, mely alárendelte a testet a léleknek, és az ember számára elegendő. Hozzáfűzi, amilyen mérhetetlen Isten szeretete az ember iránt, olyan mérhetetlen kegyelme is.¹³⁶

Ezután felteszi a kérdést, miért kárhoznak el még most is oly sokan a kegyelem törvényén kívül kerülve, pedig Isten megparancsolta, hogy kegyelmet hirdessenek minden teremtménynek? Szerinte egyrészt azért, mert Istenben minden örök, tökéletes és elrendezett, másrészt azért, hogy miként az igazságnak a kegyelem által van mértéke, legyen mértéke a könyörületességnek is az igazság által. A romlás csak azokon uralkodik, akik visszatérnek hozzá, elvesztvén a kegyelmet. A kegyelmet kétféleképpen lehet elveszíteni: vagy azonnal, mihelyt a vágy megszüli a bűnt, ami megöli a lelket, vagy lassanként, a tunya élet és a közöny folytán, ami tisztátalanságot olt az emberbe, veszélyeztetve a lélek és a test tisztaságát.¹³⁷

A fejtegetések jelzik, Rákóczi összetett módon szemléli bűn, erényes élet, kegyelem és üdvösség viszonyát. Isten kegyelme mérhetetlen az ő ember iránti szeretete révén. Az erények a kegyelem mellé társulva „munkálkodnak”

¹³³ CP 193–194; Vall., 159.

¹³⁴ CP 194–196; Vall., 160–161.

¹³⁵ CP 196–197; Vall., 161–162.

¹³⁶ CP 198–199; Vall., 163.

¹³⁷ CP 199–200; Vall., 164.

az üdvösségen, de a földi erényeket a kegyelem nélkül is lehet gyakorolni. Az ember elősegítheti a kegyelem kiáradását. A kegyelem a lélek szándéka, melyre minden cselekedetnek szüksége van. A kegyelmet lehet kérni, s Isten nem tagadja meg azt a tőle kérőktől, de el is lehet veszíteni. A fő bűnöktől és a lélek eredendő bűnétől egyedül a kegyelem szabadíthat meg, mely a keresztségből és a hitből fakad. A „kiérdemelt kegyelem” az ember számára elegendő. Fontos szerepet játszik Isten igazságosságának mérséklésében. Mindazok, akik kívül kerülnek a kegyelem törvényén, elkárhoznak.

A III. könyvben túlsúlyban vannak a spirituális elmélkedések, s ezekben Rákóczi tovább részletezi nézeteit az üdvözülésről, a szabad akaratról és a kegyelemről. A könyv elején megjegyzi, Krisztus vérével érdemelte ki számára Isten adományait és kegyelmét. Az üdvösséghez nem elég csupán a félelem a büntetéstől, s nem lehet üdvözülni eleven, a szeretettől átlelkesített hit nélkül. A kényes „és ebben a században oly sokat vitatott” kérdésben Rákóczi Augustinusnak az egyház által hirdetett tanítására hivatkozik, mondván, távol legyen tőle, hogy mást higgyen.¹³⁸

A török szultán konstantinápolyi bevonulása kapcsán megjegyzi, Isten kegyelmének tulajdonítja, hogy a nagy pompa inkább visszatetszést keltett benne, mint vágyat. A keresztény ember a keresztség fölvételével lemond a világi pompáról, s Rákóczi a kegyelem nagy erejét magasztalja, mely el tudja fordítani az ember szívét a hívságoktól. Szabad akaratot kapott, de ha Isten kegyelmével nem tereli azt a természetfölötti dolgok felé, akarata mindig a látható és a természetét gyönyörködtető dolgok felé fordul.¹³⁹

A III. könyv utolsó harmadának elején Rákóczi kéri Istent, ne engedje, hogy belé vetett bizalma bűnös elbizakodottsággá fajuljon és a saját értelmét kövesse. Kéri továbbá, tudja megkülönböztetni Isten akaratát a sajátjától, és szabad döntését Isten vesse alá az ő döntésének. Az akarat, amíg vágyak hálózta be, nem lehet szabad. A szabad akarat „nem létező gondolati lény”, mert ha valóban szabad lenne, nem kellene különbséget tennie a szeretet és a vágy között, és nélkülöznie kellene a jó és a rossz minden fogalmát. Az akarat tud rosszat tenni, de az ember mindig a jót keresi, és ahhoz ragaszkodik.¹⁴⁰ Teste és érzékei miatt azonban csálódik, mert eltérve a legfőbb jótól, a jót rajta kívül, a dolgokban keresi. Amikor Isten felnyitja az ember lelki szemeit, megtalálja benne, amit keres, de ebben az állapotban egy pillanatig sem maradhat meg nélküle. Az embernek szabad Isten szeretetétől átpártolnia a teremtmény szeretetéhez, de a kegyelem nélkül nem képes fölemelkedni a teremtmények szeretetétől Isten szeretetéhez.¹⁴¹ Fejtegetése végén Rákóczi felszólít a szabad akarat mibenlétének megfontolására, és felteszi a kérdést: vajon nem a gőg okozza-e azt mondani, hogy az ember a korábban tanúsított érdemei alapján üdvözül, nem pedig a teremtő ingyenes kegyelméből, akiben még hinni sem tud kegyelem nélkül, és még kevésbé tud szeretni.¹⁴²

¹³⁸ CP 267–268; Vall., 222–223.

¹³⁹ CP 304–305; Vall., 252–253.

¹⁴⁰ CP 333; Vall., 275.

¹⁴¹ CP 334–335; Vall., 276.

¹⁴² CP 335; Vall., 277.

Néhány lappal alább a gondviselésről elmélkedve megkérdezi Istent: ki az, aki engem meg fog szabadítani a hús bilincseitől és a test börtönéből, ha nem a te kegyelmed?¹⁴³ Testét Augustinus nyomán „romlott tömeg”-nek nevezi, mely bűne büntetését és kárhozatának bélyegét hordozza. A bölcsek igyekeznek mérsékelni és kellemesen kimondani ezt az igazságot, s ebből a forrásból erednek a szüntelen viták a segítségről, a kegyelemről, az eleve elrendelésről és visszautasításról, amelyek révén egyre bonyolódik a kérdés, amit Pál apostol elsőként nevezett megoldhatatlannak.¹⁴⁴ Rákóczi utal a különféle iskolákra, melyek véleménykülönbséget teremtettek az egyházban az ember szerepéről az üdvösség elérésében. Ma már nem elég az egyszerű hit az olyan kérdések eldöntésében, hogy miért üdvözíti Isten Pétert, kárhoztatja Pált; vajon üdvözíteni akar-e minden embert, vagy csupán a kiválasztottakat; vajon ezek korábbi érdemeikért vagy ingyenkegyelem révén üdvözülnek. Rákóczi hiszi, hogy Isten igazságos és irgalmas, de csak ő tudhatja és akarhatja, vajon inkább irgalmas lesz-e, mint igazságos, vagy inkább igazságos, mint irgalmas. Szerinte ez a kérdés sarkalatos pontja. Az eretnokségek valódi oka az, hogy az emberek tudni és megérteni akarták azokat a rejtélyeket, amelyeket hinni, nem pedig fölfogni kellett.¹⁴⁵ Kárhoztatja a „tudálékosok közé vegyült sok bölcset”, az általuk létrehozott különleges beszédmodot, továbbá azt, hogy egyre inkább üldözni fogják a „hozzá nem értő szent és egyszerű jámborságot”, s az idő múlásával az üldözők kezébe kerül az igazi jámborság, a jámbor egyszerűség és az egyszerű szeretet.¹⁴⁶

A befejezéshez közeledve egy „hosszú ideig benne lappangó” bűn, egy bizalmas titok illetéktelen személy előtt történt fölfedése kapcsán kifejti, egy idő után lelkiismeret-furdalása támadt, ezt azonban nem a saját művének, hanem a kegyelemnek tulajdonítja, ugyanúgy, mint a bűn megvallását és előadását elindító folyamatot.¹⁴⁷ A bűn és szabadság viszonyának fejtegetése közben feltett kérdésre – „Honnan van hát szabadságod a nem folytonos bűnözésben, amennyiben nem létezhetsz bűn nélkül?” – így válaszol: „Csupán a kegyelem révén, nem szabadságod által.”¹⁴⁸ Nem azt akarja állítani, folytatja, hogy az ember sem a rosszban, sem a jóban nem cselekszik szabadon, s ezért sem érdemet nem szerezhet, sem érdemtelenne nem válhat. Kétellyel fogadja annak bizonyítását, ami szerint a kegyelemnek megvannak a fokozatai, és a bűnnek a mértéke.¹⁴⁹ Nyitva hagyja a kérdést, vajon a jó hajlam, a tisztességes és nagylelkű lélek

¹⁴³ CP 341; Vall., 282.

¹⁴⁴ CP 343–344; Vall., 283.

¹⁴⁵ CP344–345; Vall., 283–284.

¹⁴⁶ CP 345; Vall., 285.

¹⁴⁷ CP 361; Vall., 297.

¹⁴⁸ CP 362; Vall., 298.

¹⁴⁹ CP 362; Vall., 298. Az idézett szövegrészt tartalmazó kéziratoldal (fol. 637.) javításainak vizsgálata alapján Takács László megállapította, hogy a „pondera” és „quamvis resistere posset, non tamen” szavak utólagos betoldások, melyek módosították az eredeti szöveg („trahitur, ut nunquam resistat”) értelmét: az ember ellenállásra való képességének tagadását az ellenállás lehetőségének állításával egészítette ki Rákóczi, föltehetően a szabad akarat problémája miatt. Dénesi Tamás – Kiss Dániel – Takács László, II. *Rákóczi Ferenc Confessio Peccatoris*

nem azon előkészítő kegyelmek-e, amelyek helyes használatával elérhetőek a szeretet magasabb fokozatai, vagy pedig „szerencsétlen szabadságunkban” arra használjuk őket, hogy a teremtmények és önmagunk felé fordítsanak. Hangsúlyozza, Jézus kegyelme által létezik, és Jézusban van a kegyelem forrása és eredete.¹⁵⁰

A III. könyv befejezésében Rákóczi sorra veszi a művével kapcsolatban lehetséges bírálatokat, és apologetikus céllal összegzi nézeteit. A lehetséges ellenvetések szerint a következők: 1) a szentatyáknál nem található dolgok előadása; 2) az egyház pásztoraival és tanítóival szembeni kritika; 3) a tolerancia az eltérő felekezetekkel szemben; 4) a kegyelemről előadottak.¹⁵¹ Az utolsó kérdésről előljáróban megjegyzi, e tárgyat ma többen vitatják,¹⁵² s a rosszakaratú olvasók itt nyomós okokat találhatnak a szemrehányásra. Az Úr azonban ismeri az ő szívét, mely elveti Jansen kárhoztatott tételeit. Rákóczi állítja, nem tagadja az ember szabadságát a jó vagy a rossz cselekvésében. Azt sem tagadja, hogy az ember együttműködhet Istennel a jó érdekében, de azt sem, hogy nem állhat ellen a belső kegyelemnek. Kijelenti, az eleve elrendelés és a kegyelem kérdésében Augustinus és Aquinói Tamás véleményét követi, s távol legyen tőle a szabadság és az együttműködés tagadása.¹⁵³

Számba véve és mérlegelve mindazt, ami a szabad akarat ellen szóló érveket támogatja, Rákóczi szerint ezek szintén azt (ti. a szabad akarat létét) igazolják, annak ellenére, hogy az ortodox elképzelés szerint az ember bűnbe esett természetének állapotában mindig a rosszra tör. Véleménye szerint az ember természeténél fogva a jóra törekszik, és bár tud választani a jó és a rossz között, a rosszat nem úgy választja, mint rosszat, hanem mintha jó volna.¹⁵⁴ A rossz valóságos mivoltáról csupán a kegyelem révén tud meggyőződni. A hathatós kegyelem által meggyőzve soha nem áll ellen a jónak, s azt mindig előnyben részesíti a fölismert látszatjával szemben. A szabadság lényegét Rákóczi a jó és a rossz közötti választásban látja. A hatékony kegyelmek nem kényszerítenek, hanem csábítanak a jóra,¹⁵⁵ és soha nem lehet nekik ellenállni. Az ember mindebben közreműködik, mivel boldogan és szabadon követi a kegyelem útmutatását. Végül kijelenti, a hatékony kegyelem működésének és az ember közreműködésének ez a magyarázata talán még nem ismert általánosan; fejtegetései alapjául Augustinus *Confessionese* X. könyvének 23. fejezetére hivatkozik.¹⁵⁶ A megjelölt helyen Augustinus az igazság és hamisság felismerésének kérdésével, az igazság akarásával, szeretetével és gyűlöletével foglalkozik, a kegyelem kérdését közvetlenül nem érinti.

című kézirata, in: *Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia*, Pannonhalma, 2018. május 7–8., szerk. Boros István, Budapest, Szent István Társulat, 2020, 85–100, itt: 99.

¹⁵⁰ CP 362–363; Vall., 298–299.

¹⁵¹ CP 377–378; Vall., 310–311.

¹⁵² CP, 379; Vall., 311.

¹⁵³ CP 379; Vall., 312.

¹⁵⁴ CP 379; Vall., 312.

¹⁵⁵ CP 380; Vall., 312.

¹⁵⁶ CP 378–380; Vall., 311–312.

Összegezve a III. könyv megjegyzéseit, a kegyelem Rákóczi szerint Jézus halála révén vált elérhetővé az ember számára, ő annak forrása és eredete. A kegyelem mintegy „tereli” az ember szabad akaratát Isten felé, s fontos szerepe van a bűnök felismerésében és az ember üdvözülésében. A kegyelem ingyenes adomány, mely feltétele a hitnek és a szeretetnek. Szabadsága révén az ember ellenállhat neki, de együtt is működhet vele. Az ún. hatékony kegyelemnek nem lehet ellenállni. A kegyelem fokozatainak és az ún. előkészítő kegyelem mibenlétének kérdéseit Rákóczi nyitva hagyja.

Mindez mutatja, sem Cornelius Jansen tételeinek elvetése, sem az ortodox elképzelések emlegetése nem jelenti feltétlenül a hivatalos egyházi felfogással mindenben megegyező nézetek képviselését. Rákóczi felfogása az időben előrehaladva egyre differenciáltabb, s egyre óvatosabb nézetei kifejtésében. A művelt laikustól elvárhatónál jóval magasabb szinten ismeri és kritikusan értékeli kora teológiai nézeteit a kegyelemről, a skolasztikus érvelést ütközteti a janzenista felfogással, s megkísérli összeegyeztetni a kettőt. Nem tartja magát felekezeti szempontokhoz, s az érvelésben gyakran saját tapasztalatára hivatkozik.

Retorika, referenciális keretek. A kegyelem retorikájának elsődleges szerepe a *Confessió*ban az, hogy kiemelve az ellentétet az ember bűnössége, illetőleg Isten jósága és irgalmassága között. A kegyelem bemutatásában Rákóczi részben ugyanazokat a retorikai alakzatokat használja, mint a bűn esetében.¹⁵⁷ Kedvelt eljárása, hogy a kegyelemről szóló fejtegetésekhez narratív előkészítés vagy magyarázat kapcsolódik, míg az elbeszélő részekbe spirituális, teológiai megjegyzéseket illeszt. A kegyelem fogalmával alkotott fordulatokat gyakran hozzátoldás, közbeékelés vagy közbevetés formájában alkalmazza.

A kegyelem retorikája a *Confessio* egyik fő szövegszervező tényezője, de némileg kevésbé változatos a bűn retorikájánál. Rákóczi ismételten szembeállítja egymással a kegyelem motívumát a bűn/saját bűnösség/bűnbánat gondolatával, ami folyamatos feszültséget eredményez. A retorikai alakzatok révén egyrészt kiemeli az általa megtapasztalt kegyelem nagyságát és rendkívüliségét. Ezzel közvetve a saját kiválasztottságát hangsúlyozza és hivatásának beteljesítését igazolja. Az alakzatok másik fontos feladata, hogy fokozzák a mű fiktív dialogikus karakterét, növeljék az érvelés hatékonyságát, egyben támadhatatlanná tegyék azt. Rákóczi célja az is, hogy bevonja az olvasót a gondolkodásba a kegyelemről, s megpróbálja meggyőzni álláspontjának helyességéről. Az alakzatok további szerepe, hogy elrejtsek és védelmezzék Rákóczinak az ortodox tanítástól esetleg eltérő álláspontját, s tompítsák a kérdéseket, amelyek az olvasóban támadhatnak a kegyelem itt előadott koncepciójával kapcsolatban.

Retorikai szempontból a kegyelem az évek óta mások kegyének kiszolgáltatott ember kétségbeesésének, bizonytalan várakozásának az egész művön végigvonuló, központi allegóriája. Rákóczi e fogalomba rejti remény és reménytelenség közti ingadozását, a száműzetés bizonytalanságát és hitét a ráért sorson való felülemelkedés lehetőségében. Erkölcsi értelemben a ke-

¹⁵⁷ Tüskés, *A bűn fogalma és retorikája*, i. m., 424–429.

gyealem mint allegória a lélek büntől való elfordulását mondja el, anagogikus értelemben a hívő ember Istenbe vetett bizalmára, a megváltás reményére utal. Az allegória hatását számos metaforikus kép és további alakzat erősíti.

A kép, melyet teológiai ismereteiről rajzol Rákóczi a *Confessióban*, el-lentmondásos. Tudatlanságát többször hangsúlyozza, ami ellentétben áll olvasmányainak, köztük Augustinus *Confessiones*ének ismételt említésével, és a határozottsággal, mellyel kifejti nézeteit. Jansen „kárhoztatott tételeinek” megnevezése a kegyelem összefüggésében a mű végén minden bizonnyal önvédelmi célt szolgált,¹⁵⁸ s más forrásból tudjuk, hogy Grosbois-ban Rákóczi Jansen neves moralista követője, Pierre Nicole műveit olvasta.¹⁵⁹ A rodostói könyvtárban nagy számban voltak janzenista és janzenista hatást mutató művek, melyek közül néhányat Mikes Kelemen magyarra fordított. A ma csu-pán cím szerint ismert elmélkedéseiről készült két egyházi bírálatról, melyek Rákóczi több állítását az eretnokség gyanújával illették, elítélően nyilatkozott a *Confessióban*.¹⁶⁰ Ha szeretnénk kijelölni Rákóczi kegyelem-konceptiójának helyét a kor teológiai nézetei között, elsősorban e szerzőkre és forrásokra kell tekintettel lennünk.

Összegzés. A *Confessio peccatoris* vallási, erkölcsi, spirituális programját, a mögötte álló teológiát és a szerzői szándékot egyaránt komolyan kell venni. A műből kirajzolódó kegyelemfelfogás értelmezésében nagy körültekintésre van szükség a „janzenista” jelző használatát illetően. A kegyelemről írva Rákóczi olyan eszméket dolgozott fel, amelyekkel Grosbois-ban ismerkedett meg köze-lebbről, s olyan módszerekkel és technikákkal kísérletezett, amelyek egy részét már korábban elsajátította. Túlnyomórészt nyelvorientáltan, elméleti szinten és a formális retorika eszközeivel dolgozott, a tapasztalati vonatkozásokat és a felhasznált szöveghagyományt korlátozta, az értelmezői eljárásokat redukálta. Nem teológiai célkitűzés vezette. Művével állítása szerint nem tanítani, hanem vallomást tenni kíván; célja a hitre ösztönzés és a meggyőzés Isten létéről és mindenhatóságáról. Hinni és imádni, nem megismerni akar.¹⁶¹ A mű didakti-kus-morális célja ugyanakkor nyilvánvaló.

A „szív beszédét” Rákóczi szembeállítja a teológiával és magasabbra ér-tékeli annál, miközben előre védekezik: „Szívemnek a teológia hagyományos szóhasználatát és kifejezéseit nem ismerő, egyszerű beszéde ezt [ti. a majdani bírálatot] ki nem védheti.”¹⁶² A kijelentéssel, mely szerint a szentatyáknál nem

¹⁵⁸ CP 379; Vall., 312.

¹⁵⁹ „Pendant le dîner il [Monsieur de Fleury, évêque de Frejus] temoigna au pere Majeur [de Grosbois] sa surprise sur ce que le prince Ragotzi parloit si bien françois. Monseigneur, repartit le pere Majeur, c’est qu’il a bien lu Mr. Nicole. Y entend-il finesse, reprit l’évêque. Oui, Monseigneur car il est bien janseniste. Mr. de Frejus se mit a sourire et n’en dit pas davantage.” A „Notes sur la vie du Prince Ragotzi” c., Rákóczi halála után Grosbois-ban készült feljegyzés teljes szövegét idézi Zolnai Béla, *A janzenista Rákóczi*, Széphalom 1 (1927), 177–181, 266–288, itt: 269–271.

¹⁶⁰ CP 318–319; Vall., 263

¹⁶¹ CP 369–370; Vall., 304.

¹⁶² CP 377; Vall., 310.

található dolgokról is írt, közvetve elismeri, hogy eltért az ortodox tanítástól.¹⁶³ Munkamódszerét hasonlaltal jellemezve áttételesen bevallja, hogy ismert és használt janzenista műveket: „a kárhoztatott tételek” egyvelegét, melyeknek „talán századrészét, de még ezredrészét sem ismeri”, úgy tekintette, mint virágokat, „amelyekből a méhek mézet, a pókok mérget szívnak”, s ő mézet akart kiszívni belőlük.¹⁶⁴ Janzenista hatásra vall a felfogás, mely szerint a világi hívőknek is joga, sőt kötelessége behatóan foglalkozni erkölcsi, vallási kérdésekkel.

A laikus teológus Rákóczi egyik szerzői szerepe, s a fejtegetések a kegyelemről ennek keretében értelmezendők. Fejtegetéseit a stilizált önvád, a saját bűnösség sztereotip ismétlésének keretébe illesztve adja elő. Egzisztenciális helyzete és a saját bűnösségének gondolata alapvetően befolyásolta elképzeléseit a kegyelemről. A műben mindvégig a kegyelem által kiváltott megtérés aktusa felől láttatja önmagát, s életét a kegyelem perspektívájába állítja. A kegyelem eszméje mint szubsztanciális alapelv lehetőséget kínált neki arra, hogy spiritualizálja életrajzát és az elbeszélte eseményeket. Az eszme magyarázó elvként szolgál élete és a történelem fordulataira. Lehetővé teszi, hogy mindkettőt üdvtörténeti összefüggésben szemlélje, s a kegyelem mindenütt jelenvalóságát és működését, adott esetben hiányát és ezek következményeit mások számára is bemutassa. A grosbois-i visszavonulás az udvartól speciális szerepet kap Rákóczi életében: lényegében megfelel a janzenisták időleges visszavonulásának a világból az oratóriumba, ahonnan a világba visszatérve példás keresztény életre törekedtek.

A *Confessio* eredeti kísérlet a hivatalos egyházi kegyelemfelfogás és a janzenista nézetek egyeztetésére, irodalom és teológia összekapcsolására. A belőle kirajzolódó kegyelemtan csak Rákóczi bűn-koncepciójával együtt érthető meg. A kegyelem szerinte az Isten és ember közti viszony meghatározó tényezője – a bűn, a bűnösség mellett. Rákóczi mérsékelten bizakodó kegyelem-koncepciója hatásos eszmei és retorikai ellenpontot alkot az emberi nem bűnösségét hangsúlyozó, augustinusi, janzenista gyökerű, negatív antropológiával szemben. A belső vallási érzület, azon belül a bűn és a kegyelem felfogásának kifejeződése augustinusi gyökerekre megy vissza. A „massa damnata” és a kegyelem nélkül csak vétkezni tudó ember fogalmai ugyancsak augustinusi eszmék nála.

Rákóczi jelentősen leegyszerűsíti a kegyelem korabeli tipológiáit, s tartózkodik a túlságosan szubtilis okfejtésektől. A „kiérdemelt kegyelem” fogalom használata skolasztikus, azon belül skotista hatásra utal.¹⁶⁵ Jansen tételeinek deklarált elvetése a befejezésben nem föltétlenül jelenti korábbi fejtegetéseinek

¹⁶³ CP 377–378; Vall., 310.

¹⁶⁴ CP 377; Vall. 310.

¹⁶⁵ Az érdemről szóló tanítás Aquinói Tamás kegyelemtanának része. Ld. Puskás Attila, *A kegyelem teológiája*, Budapest, Szent István Társulat, 2016, 109–110. A „gratia promerita” fogalmának előfordulásához ld. például: Joannes Duns Scotus, *Opera theologica completentia varios tractatus [...], labore, ac studio per [...] Blasium à Benjumea*, Lyon, Th. Lopez de Haro, 1677, 187.; Konrad Klinge, *De securitate conscientiae catholicorum in rebus fidei*, Köln, A. Birkman, 1563, 6, 10, 19, 26.; Crescentius Krisper, *Theologiae scholae scotisticae*, tomus I, Augsburg, M. Wolf, 1728, 665–668. (Tractatus III. De gratia, justificatione et merito), a mutatóban a „gratia habitualis” alá besorolva.

mentességét a janzenista hatástól. Az elégséges kegyelem (*gratia sufficiens*) Jansen által feleslegesnek ítélt fogalmát Rákóczi nem használja, s távol állnak tőle a kegyelemmel kapcsolatos pontos teológiai megkülönböztetések. Elvi megjegyzéseit következetesen alárendeli különböző morális problémák tárgyalásának, és ismételten funkcionálizálja az elbeszélésben és a meditációban. Felfogása lényegében megegyezik Augustinuséval, s nem ellentétes Jansen koncepciójával sem.¹⁶⁶ A *Confessio* befejezésében megfogalmazott gondolat, mely szerint Rákóczi „szíve [...] azt sem tagadja, hogy nem állhat ellen a belső kegyelemnek”,¹⁶⁷ megjelenik Augustinus *De correptione et gratia* c. írásában és a francia püspökök által Jansen *Augustinus*ából kivonatolt második proposícióban. A 17–18. századi augusztinizmus és janzenizmus eszmetörténeti kontextusai felől nézve a *Confessió*ban ábrázolt Rákóczi alakja egyszerre példázza az emberi természet romlottságát, Isten kegyelmének hitbeli megtapasztalását és e tapasztalat reflektív feldolgozását.

¹⁶⁶ „Il me semble que cette profession de foi est conforme à saint Augustin, mais aussi à l’interprétation de Jansénius, qui me semble avoir bien compris Augustin. La proposition condamnée ‘On ne résiste jamais à la grâce intérieure’ est clairement énoncée dans le ‘De correptione et gratia’.” Philippe Sellier megállapítása a *Confessio* III. könyvének befejező része alapján. Jean Lesaulnier levélbeli közlése Tüskés Gábornak, 2020. márc. 10.

¹⁶⁷ CP 379–380; Vall., 312.